

GELENEKSEL BİR YARDIMLAŞMA KURUMU: HAB

Dilâver DÜZGÜN

XIX. yüzyılda ortaya çıkan ve giderek yaygınlaşan modern kooperatifçilikten önce, kökleri eskiye dayanan bir halk uygulaması vardı. Üretimle doğrudan ilgili olduğu için iktisat folklorunun, yazısız kesin kurallara dayandığı için de hukuk folklorunun ilgi alanına giren uygulamaya «hab» adı verilir. Farklı adlarla da olsa Türkiye'nin birçok bölgelerinde, özellikle Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgelerinde, daha da daraltırsak, araştırma sahamız olan Erzurum yöresinde bu uygulamanın bugün dahi deva ettiği bilinmektedir.

Doç. Dr. Efrasiyap Gemalmaz, «hab»ı kısaca «imece usulüyle süt biriktirme» biçiminde tanımlayarak eski Türkçe'deki «kap»tan geldiğinin kuvvetle muhtemel olduğunu belirtmektedir.¹

«Kap» kelimesi, Divanü Lügati't-Türk'te «kap, tulum, çuval, dağarcık» ve «eğreti yoluyla (istiare yoluyla) hısım» anlamında verilmiştir.²

«Hab» adının, sütlerin kaptan kaba aktarılması ve külek, kova, tas gibi genel adı «kap» olan eşyalarla yapılmasından kaynaklandığı görüşü oldukça makul görünmektedir. Ayrıca, Divan'da yer alan «eğreti hısım» anlamıyla da bağlantı kurulabilir. Çünkü hab yapan aileler arasında hısım-liğa benzer bir yakınlığın ve güven

ortamının oluştuğu, bilinen bir gerçektir.

Türkçe'de kelime sonunda «b» sesinin bulunmaması kuralına rağmen Erzurum yöre ağızında kelimenin son sesinin «b» li ve ilk sesinin «h» lı şekli ısrarla kullanılmaktadır.

Uygulamayla ilgili olarak kullanılan başka kelime ve deyimler de vardır:

hab etmek: kaptan kaba aktarmak.

hab evi: sütün hab işlemine tabi tutulduğu ev.

habcı: uygulama sırasında hab evine süt veren diğer evler.

Bunlardan başka halk arasında sıkça kullanılan, anlamı daha da genişleyerek yarıda kalan işleri açıklamak için kullanılan bir deyim vardır: «İnek öldü, hab kesildi». Afyon/Şuhut yöresinden derlediğimiz «Öküz öldü, ortaklık bozuldu» deyimiyile aynı anlamda kullanılan bu ifade, habla bağlantılı olarak ortaya çıkmıştır.

Konunun dilbilimsel boyutunu böylece inceledikten sonra geleneksel ve ekonomik boyutunu ele alabiliriz.

Kendine has yazısız hukuki düzenlemeleri olan hab, iktisadi bir faaliyetdir. Üretim elemanları olarak kabul edilen tabiat, emek ve sermaye unsurları, bu uygulama için de ge-

çerlidir. Burada vücut emeği ile fikir emeğinin birlikte yürüdüğünü görüyoruz. Yani bu iktisadi faaliyeti düzenleyen, yönlendiren ve bedenen çalışan hep aynı insanlardır. Ferdi veya ailevi gücün yapılan işe yetmemesi ve üretimdeki kayıpları önleme yahut asgari düzeye indirme endişesi hab uygulamasını ortaya çıkarmıştır.

Uygulamayı şöylece özetlemek mümkündür. Aynı yerleşim biriminde (kasaba, köy, yayla, mezra) sağmal hayvan besleyen birkaç aile bir araya gelerek süt alış-verişinde bulunurlar. Örneğin üç evin başlattığı hab uygulamasında önce birinci eve diğer iki evden sütler getirilir. Ortakların aralarında kullandıkları standart bir ölçü vardır. Sütler belli başlı bir külek veya kova ile teslim alınır. Bu ölçü ile miktar belirlendikten sonra süt miktarı bir çubuk üzerinde işaretlenir. Bu çubuklara «kert çubuğu» adı verilir. Çubuk üzerine işaret koyma, yani çentik açma işine «kertme» veya «kert etme», konulan işarete de «kert» denir. Getirilen kova miktarınca kert yapılır. O gün habıcılardan birinin getirdiği süt miktarı, ölçü olarak kullanılan kabı doldurmuyorsa, kaptaki sütün içine bir çubuk batırılır. Sütün ulaştığı seviyeden çubuğa bir işaret konulur. Bu işarete «zont» denir. Ertesi gün aynı evden gelen süt, önceki gün belirlenen miktara eklenerek standart ölçü kabı doldurulur ve kert çubuğuna bir kert daha konulur. Birinci eve yedi gün süreyle süt getirildiğini, ikinci evden on kova, üçüncü evden de yedi kova süt geldiğini düşünelim. İkinci ev hab evi olduğu zaman birinci ev onun on kova sütünü iade etmek zorundadır. Böylece bütün evlerde sırayla sütler toplanır ve ürünler imal edilir. Bir üretim kooperatifi sistemine benzeyen hab uygulamasının bu yönüyle mübadele veya ödünç verme esasına dayandığı görülür.

Uygulama yaz aylarında yapılır. Fakat yazın her ayında sütün miktar ve kalitesi aynı olmaz. Mayıs ayında sağılan sütteki yağ oranıyla temmuz ayında elde edilen sütteki yağ oranı aynı değildi. Mayıs ayında birinci evde, haziran boyunca ikinci evde, temmuzda da üçüncü evde sütlerin toplandığını düşünürsek sonuncu evin evin lehine olmak üzere adil olmayan bir düzenleme sözkonusu olur. Köylü bunun da çözüm yolunu bulmuş. Bu dönüşüm süresini kısa tutmuş. Örneğin her evde onar gün süreyle toplandığında, her evin, her dönemdeki süttten kullanması suretiyle eşitlik sağlanmış olur.

Erzurum'un merkez Yeşilyayla Köyünden Münteha Adalı,³ dönemlere göre ad alan üç çeşit hab olduğunu bildiriyor:

1 Yoğurt habı: Yazın başlangıcında, koyunların sağılmaya başlandığı dönemde yapılan hab. Bu dönemde sütler hem yağsız, hem de az miktarda olur.

2. Büyük hab: Yaz ortalarında, temmuz-ağustos aylarında yapılan hab. Sütlerin hem miktar, hem kalite yönünden en verimli dönemidir. Köylü asıl ürünün bu dönemde elde eder.

3. Küçük hab: Güz aylarında yapılan bu hab döneminde yine sütlerin azaldığı görülür.

Hab, genellikle sağılan hayvanı az olan, dolayısıyla az miktarda süt elde eden aileler arasında yapılır. Erzurum'un merkez Kavaklıdere Köyünden Halil Yazıcı'nın⁴ yaptığı değerlendirmeye göre «Erzurum şartlarında 70-80 koyunun bir günlük sütünden bir teneke peynir yapılır. Bu kadar koyunu olan aile haba ihtiyaç duymaksızın her gün bir teneke peynir yapar. Bazen 60 koyunun sütünden bir teneke peynir çıkabilir. Fakat 15 tane koyunu olan bir aile ancak 5-6 günde bir teneke peynir yapar. 5-6

gün süreyle bekletilen sütler çürür. Her gün sağılan sütte 3-4 kg. peynir yapılırsa bir teneke peynir tamamlanmaya kadar ilk gün yapılan peynir fire verir.»

(Hab uygulamasında ortak sayısı belli bir rakamla sınırlı değildir. Genellikle bu sayının 3'ten az, 10'dan çok olmadığı söylenebilir. İki kişilik ortaklığa çok az rastlanır. Yaygın olanı 4-6 arasında değişir. Her eve kaç gün süt verileceği de yine ortakların sayısına, aralarındaki anlaşmaya ve o dönemdeki çevre şartlarına göre belirlenir.

Sütler bir mandraya veya süt fabrikasına verilmediği dönemde hab işlemine tabi tutulur. Daha çok koyun sütü için yapılmakla beraber inek ve manda sütü için de bu ortaklık kurulabilir. İnek ve manda sütü, maki-ne ile yağı alındıktan sonra habevine verilir, koyun sütü olduğu gibi götürülür.

Hab geleneğinin bir başka ilginç yönü, işin tamamen kadınlar tarafından yürütülmesidir. Özel «sağınca» görevlendirilmemişse, hayvanları evin hanımı sağlar, varsa kızlar ve gelinler de yardımcı olurlar. Hab süresinin belirlenmesi, miktarın tesbit edilmesi, ürünlerin imali tamamen kadınların kontrolindedir.

Köyde her aile, sosyal seviye itibariyle kendine yakın, kolayca anlaşabilecekleri ailelerle ortaklık kurar. Evde sözü geçen bir büyüğü olan aileler ortaklık için tercih edilir. Bir yıl hab yapılan kişilerden biri beğenilmezse takip eden yıl o kişiyle yeniden ortaklık kurulmaz. Habın bitiminde karşılıklı «helâlleşme» de bu ortaklığın vazgeçilmez kurallarındandır. Farkında olmadan yapılan yanlışlıklar için ortaklar birbirlerine «hakkımı helâl et» derler. Onlar da «helâl olsun» biçiminde karşılık verirler.

Halk düşüncesinde yüzyıllar boyunca oluşan tecrübe birikiminin bir

sonucu olarak ortaya konulan habın yararlarını şöylece sıralamak mümkündür:

Yukarıda belirtildiği gibi, bu uygulama ile gereksiz üretim kayıpları ortadan kaldırılır yahut asgari düzeye indirilmiş olur. Temelde «ödünc verme» prensibi egemen olduğu için alınan malın zamanında iade edilmesine özen gösterilecek ve gereksiz tüketimden kaçınılacak, böylece iyi bir tasarruf ortamı oluşacaktır. Ayrıca her gün her ailenin aynı işi yapması yerine bu iş bir aileye devredilecek, böylece zaman ve emek israfı da önlenmiş olacaktır. Alet ve makinelerin her gün kullanılması yerine aralıklarla kullanılması, yakıt giderlerinin aza indirilmesi de ekonomik kazançlar hanesine işlenecektir.

Hab uygulamasıyla halkımız insan ve eşyanın yönetimini öğrenmekte, kazanılan servetin önemi kavranmaktadır. Ayrıca karşıdaki insanların yararlarını gözetme gibi ahlâki bir kural da gündeme gelmektedir. Sosyal dayanışma fikri gelişmekte, toplumdaki birliğin kuvvetlenmesine yardımcı olmaktadır. Aynı zamanda haba iştirak eden aileler arasında bir yakınlaşmanın olduğu, hayatın diğer safhalarında da birbirlerine destek verdikleri görülür. Aralarında akrabalığa benzer bir yakınlaşma sezilir. Karşılıklı güven duygusu gelişir.

- 1 Efrasiyap GEMALMAZ, Erzurum İli Ağzıları, c. 3, Erzurum 1978, s. 152.
- 2 Besim ATALAY, Divanü Lügat-it-Türk Tercümesi, c. 3, Ankara 1986, s. 146.
- 3 Münteha ADALI: Tortum doğumlu, 60 yaşında, 30 yıldan beri Yeşilyayla Köyünde ikamet ediyor. Görüşme tarihi: 26 Mart 1991.
- 4 Halil YAZICI: Kavaklıdere Köyünde doğmuş, 58 yaşında, 5 yıldan beri Erzurum'da ikamet ediyor. Görüşme tarihi: 14 Kasım 1990.